

УДК 37.017.92**ІРИНА ОГОРОДНІЙЧУК,***кандидат педагогічних наук, доцент**(Україна, Одеса, Одеська державна академія будівництва та архітектури)***IRYNA OHORODNIICHUK,***candidate of pedagogical sciences, assistant professor**(Ukraine, Odesa, Odesa State Academy of Civil Engineering and Architecture)***orcid.org/0000-0001-7974-3912****Умови розвитку педагогічної толерантності в сучасній школі****The Conditions of Pedagogical Tolerance Development in Modern School**

У статті розкривається основи теоретико-методологічної концепції педагогічної толерантності в сучасній школі та обґрунтовуються умови її розвитку. Визначені та проаналізовані параметри толерантної взаємодії між учнем та вчителем: діалог, співробітництво, опіка та пробачення. Стверджується, що критеріями сформованості толерантності майбутніх учителів як професійно важливої якості їхньої особистості виступають фасилітативні настанови: зорієнтованість на особистісну модель взаємодії, конгруентність і відсутність будь-яких форм агресії у сфері педагогічного процесу. Визначено психолого-педагогічні умови формування толерантності у міжособистісних взаєминах майбутніх педагогів. Виділені етапи формування толерантності у майбутніх учителів: мотиваційний, змістово-процесуальний. Здійснено аналіз моделі досягнення вчителем тривірвнєвої міжкультурної компетентності.

Ключові слова: толерантність, педагогіка, сучасна школа, педагог.

The article reveals the foundations of theoretical-methodological concepts of teaching tolerance in schools and justify the conditions for its development.

The theoretical basis of this study are the provisions in existential-humanistinen M approach. M. Bakhtin, H. A. Berdyaev, N. Heidegger, K. Rogers, A. Maslow; pedagogical anthropology, B. G. Ananiev, L. M. Tolstoy, J. A. Komensky, K. D. Ushinsky, E. Fromm; psychology of tolerance of A. G. Asmolov, C. JI. Bratchenko; educational psychology M. D. Levitov, E. I. Kirshbaum, L. M. Mitina; pedagogy of tolerance. G. Gurov, E. Y. Kleptsov; theory of pedagogic communication N. Bakhtin, A. A. Leontiev etc. In modern science, there are developments that point to the specificity of the phenomenon of tolerance, reveal the components of its formation (target, motivational, informative, technological, monitoring, regulating) and justify pedagogical principles of tolerance (G. Burns, S. Bamer, A. Dubbink, V. Ishchenko, V. Lecturing, etc.).

In the context of the pedagogy of tolerance is interpreted as a willingness to accept others for who they are, and interact with them on the basis of agreement and Concord (A. Beznosyuk, S. Boldyrev, S. Burdin, V. Kaloshin). Tolerance within the proposed discourse should be understood as a professionally important quality of a teacher which is characterized by the ability to perceive without aggression other thoughts, a different way of life, behavior, appearance and other features of educational, social and cultural space by establishing with them relations of trust, cooperation, compromise, joy, empathy and psychological comfort.

Measured and analyzed parameters of tolerant interaction between student and teacher: dialogue, cooperation, care and forgiveness. It is argued that the criteria of formation of tolerance of future teachers as professionally important qualities of their personality are facilitative position: focus on personal interaction model, the congruence and the absence of any forms of aggression in educational process. Identified psychological and pedagogical conditions of forming tolerance in the interpersonal relationships of the future teachers. Stages of formation of tolerance among future teachers: motivational, substantive and procedural. The analysis of the models achieve a three-level teacher of intercultural competence.

Key words: tolerance, education, modern school teacher.

Постановка проблеми у загальному вигляді... Одним з ведучих підходів у сучасній теорії педагогіки є гуманістична парадигма, центральне місце в якій займає людина як унікальна цілісна особистість, яка формується та розвивається в процесі самореалізації власного творчого потенціалу та у взаємозв'язку з іншими людьми. При такій взаємодії толерантність має особливе значення, тому що є не лише бажаною, а просто необхідною в сучасних умовах (процес інтеграції, асиміляції культур).

Аналіз досліджень і публікацій... Теоретичною основою даного дослідження є положення, розроблені в екзистенційно-гуманістичному підході М. М. Бахтіна, Н. А. Бердяєва, М. Хайдеггера, К. Роджерса, А. Маслоу; педагогічної антропології Б. Г. Ананьєва, Л. М. Толстого, Я. А. Коменського, К. Д. Ушинського, Е. Фромма; психології толерантності А. Г. Асмолова, С. Л. Братченка; педагогічної психології М. Д. Левитова, Е. І. Киришбаума, Л. М. Мітіна; педагогіки толерантності В. Г. Гурова, Е. Ю. Клепцова; теорії педагогічного спілкування М. М. Бахтіна, А. А. Леонтьєва та ін. У сучасній науці існують розробки, які вказують на специфіку феномену толерантності, розкривають компоненти її формування (цільовий, мотиваційний, змістовий, технологічний, контрольно-регулюючий) та обґрунтовують педагогічні принципи толерантності (Р. Бернс, С. Біблер, О. Дубасенюк, В. Іщенко, В. Лекторський та інші).

Формулювання цілей статті... Метою даної статті є розкриття основ теоретико-методологічної концепції педагогічної толерантності в сучасній школі та обґрунтування умов її розвитку.

Виклад основного матеріалу... Толерантність означає «повагу, прийняття і правильне розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, наших форм самовираження і способів вияву людської індивідуальності. Прояв толерантності, який співзвучний повазі прав людини, не означає терпимого ставлення до соціальної несправедливості, відмови від своїх або поступки чужим переконанням. Це означає, що кожен вільний дотримуватися своїх переконань і визнає таке ж право за іншими. Це означає визнання того, що люди за своєю природою розрізняються за виглядом, положенням, мовою, поведінкою й цінностями і володіють правом жити у світі та зберігати свою індивідуальність. Це також означає, що погляди однієї людини не можуть бути нав'язані іншим» [2, с. 87].

У контексті педагогіки толерантність трактується як готовність прийняти інших такими, якими вони є, і взаємодіяти з ними на засадах згоди і порозуміння (О. Безносюк, С. Болдирева, С. Бурдіна, В. Калашин). Толерантність у межах запропонованого дискурсу слід розуміти як професійно важливу якість учителя, яка характеризується здатністю сприймати без агресії інші судження, інший спосіб життя, характер поведінки, зовнішність і будь-які інші особливості суб'єктів освітнього і соціокультурного простору шляхом встановлення з ними відносин довіри, співпраці, компромісу, радості, товариствості, емпатії та психологічного комфорту.

Педагог, як один з учасників розвитку особистості, впливає, в тому числі, і на рівень розвитку її толерантності. Тому проблема розвитку толерантності в нашому суспільстві починається саме з педагога.

Толерантна взаємодія між учнем та вчителем визначається такими параметрами, як діалог, співробітництво, опіка та пробачення [6].

Діалогічна взаємодія виступає фундаментом толерантності і рівнем толерантних переконань. Співробітництво як спільне обговорення цілей діяльності, спільне її планування і розподіл сил та засобів на підставі можливостей кожного, можна охарактеризувати такими ознаками: контактністю, доброзичливістю як відсутністю агресії чи самоагресії, відсутністю тривожності, мобільністю дій, ввічливістю, терпінням, соціальною активністю. Спосіб співпраці є альтернативним способом вирішення конфліктів, тому що розвиває не змагання або протиставлення, а саме кооперацію. Опіка – це турбота, яка не зневажає гідності опікуваного, і є природною нормою суб'єкта й об'єкта. Опіку можна розпізнати за такими ознаками: емоційна стабільність, високий рівень емпатії, екстравертність, вміння прийти на допомогу. Видатний психолог-гуманіст К. Роджерс пов'язував поняття опіки з емпатійністю, визначаючи, що остання передбачає тимчасове проживання життя іншого, але дуже обережне, делікатне. [5, с. 16]. Сутність пробачення, як четвертого параметру толерантної взаємодії між викладачем та студентом, полягає в тому, що воно дозволяє подолати негативні афекти і судження щодо кривдника [5, с. 29]. Пробаченню притаманні такі особливості: готовність пробачити кривдника, розуміння помилок інших, перегляд власних поглядів на кривдника та ситуацію шляхом «примірювання» на себе різних ролей, усвідомлення зменшення негативних почуттів і зростання позитивних почуттів відносно кривдника.

Критеріями сформованості толерантності майбутніх учителів як професійно важливої якості їхньої особистості виступають фасилітативні настанови: зорієнтованість на особистісну модель взаємодії, конгруентність і відсутність будь-яких форм агресії у сфері педагогічного процесу.

Найбільш ефективним способом формування толерантності є виховання, що у свою чергу потребує відповідних зусиль, спеціально організованих заходів, метою яких є зближення різних людей, досягнення взаєморозуміння між ними та їх взаємне духовне збагачення. Звідси випливає, що освітня стратегія має забезпечувати створення таких педагогічних умов, які сприяють формуванню толерантних переконань, поглядів і навичок толерантної поведінки у родині, у початковій і основній школі, а далі – у вищому навчальному закладі й майбутній професійній

діяльності з участю всіх зацікавлених сторін (батьків, педагогів, працівників соціальної сфери, політиків, представників засобів масової інформації та суспільства в цілому). У нашому дослідженні ми визначили такі психолого-педагогічні умови формування толерантності у міжособистісних взаєминах студентів, зокрема педагогічних спеціальностей:

- підвищення сенситивності студентів до ідей толерантності та ненасильства як загальнолюдських гуманістичних цінностей та вироблення у вихованців відповідної позиції;
- орієнтація міжособистісної взаємодії студентів на суб'єкт-суб'єктну особистісну модель взаємин;
- розвиток у студентів здатності до усвідомлення себе суб'єктом спілкування (рефлексія), готовності до саморегуляції за будь-яких обставин (витримка, самовладання, самоконтроль);
- вироблення у студентів навичок прийняття іншої людини (розуміння, емпатії, асертивності);
- ефективне використання психолого-педагогічних методів, прийомів, технологій, зокрема семінарів-тренінгів, що сприяють створенню умов, завдяки яким продуктивно формуються навички та вміння толерантної поведінки.

Ми вважаємо, що підвищення сенситивності до ідей толерантності і ненасильства як загальнолюдських гуманістичних цінностей сприятиме позитивним змінам у міжособистісних взаєминах студентів та розвитку в них терпимого ставлення до інших людей. Сенситивність психологи розуміють як таку характеристику органів чуттів, що виражає їх здатність чітко сприймати, розрізняти та вибірково реагувати на слабкі стимули і подразники [4, с. 677].

Студентів потрібно ознайомити з теоретичними основами гуманістичної філософії та практичним втіленням її провідних положень у життя; філософсько-етичними уявленнями минулого і сьогодення, що допомагають створити міцну базу для аналізу власних стосунків з іншими людьми; озброїти їх методами і прийомами побудови конструктивних міжособистісних взаємин, що ґрунтуються на принципах гуманізму, ненасильства, толерантності. Усе це, на нашу думку, сприяє глибокому аналізу власної поведінки, а також навчальної та майбутньої професійної діяльності. Підвищення сенситивності студентів до ідей толерантності й ненасильства як загальнолюдських цінностей є умовою розвитку в них відповідного світогляду. Психологічну основу позиції ненасильства і толерантності становлять ідеї гуманістичної психології. Важливою педагогічною умовою формування толерантності є орієнтація міжособистісної взаємодії студентів на суб'єкт-суб'єктну особистісну модель взаємин. Суб'єкт-суб'єктну взаємодію у спілкуванні, здатність і право кожного з нас бути вихователем іншої людини визнають як психологи, так і педагоги. На думку М.Є. Колесникової, такі можливості закладені в кожному з нас, але вони не завжди можуть бути усвідомленими. Більшість людей не уявляє себе «творцями». Коли йдеться про взаємну детермінацію в процесі спілкування, дослідники наголошують на здатності кожного із суб'єктів взаємовідносин усвідомлювати або не усвідомлювати себе як детермінанту поведінки партнера [3].

Також можна виділити етапи формування толерантності у майбутніх учителів.

Перший етап – мотиваційний. Мотиваційний етап передбачає «занурення» майбутніх учителів в емоційно забарвлене, інтенсивне, значуще та привабливе для них проблемно-освітнє середовище, яке дозволяє продемонструвати важливість толерантності для сучасного світу та людини. В результаті формуються уявлення та знання про різноманіття культур у світі, толерантність; про себе, як представника полікультурного суспільства; установок на виховання толерантності та толерантну поведінку. Як наслідок, активізуються інтелектуальна, мотиваційна та емоційна сфери особистості. На цьому етапі в процесі підготовки беруть участь студенти молодших курсів, зокрема першокурсники. Як правило, перший рік навчання в професійному закладі передбачає встановлення міжособистісних стосунків у групі, у зв'язку з цим при формуванні мотивації до виховання толерантності приділяється особлива увага регулюванню міжособистісних стосунків. Мета мотиваційного етапу: сформувати уявлення та знання про цінність толерантності, мету та завдання виховання толерантності; сформувати свідоме ставлення до виховання толерантності в учнів старшої школи; сформувати професійні та суспільні мотиви виховання толерантності в учнів старшої школи; стимулювати бажання досліджувати цю проблему та використовувати отриманні знання та вміння на практиці; сформувати спрямованість на толерантну взаємодію із суб'єктами навколишнього середовища.

Другий етап – змістово-процесуальний. На цьому етапі закладається основа теоретичних знань і методичних умінь з виховання толерантності, а також формується міжкультурна педагогічна компетентність та компетентність з виховання толерантності в учнів. Міжкультурна педагогічна компетентність – сукупність знань про різноманіття світу, власну культурну ідентичність, толерантне ставлення до культурних та етнічних відмінностей, особливості педагогічної діяльності в полікультурному освітньому середовищі, що реалізується в комунікативній та професійно-діяльнісній здатності вчителя ефективно здійснювати навчально-виховний процес в умовах

взаємодії різних культур [10, р. 477]. Розуміння культури важливе для майбутнього вчителя. Американські науковці Дж. Бенкс та С. Бенкс визначають культуру як «символи, поведінку, цінності та вірування, які поділяють всі члени однієї групи. Культура також може бути визначена як програма групи для виживання й адаптації в навколишньому середовищі (природному і соціальному)» [7, р. 57]. Виходячи з цих визначень, будь-яка культура може включати такі категорії (але не обмежуватись ними): етнічну або расову приналежність, релігію, соціально-економічний клас, географічний регіон, професію, вік та покоління, сексуальну орієнтацію. Для роботи у диверситивному класі і виховання в учнів толерантного ставлення один до одного майбутній вчитель повинен знати особливості культури своїх майбутніх учнів і, в першу чергу, ґрунтовно вивчити власні культурні коріння. М. Котрен- Сміт зауважує: «Для того, щоб навчитися викладати у суспільстві, у якому постійно зростає культурна та мовна різноманітність, майбутньому вчителю необхідно вміти досліджувати і давати свою оцінку таким явищам, у більшості з яких, зазвичай, важко правильно розібратись, як, наприклад, тісно переплечених взаємостосунках між мовою, культурою, владою у школах і навчальному процесі. Це дослідження, безумовно, починається з власної історії як людини і педагога; власного досвіду як члена певної раси, класу чи роду на землі» [9, р. 12]. Американський учений К. Грант запропонував модель досягнення вчителем трирівневої міжкультурної компетентності. Перший рівень: усвідомлення і розуміння; усвідомлення особистістю власної групи, раси тощо; розуміння пригніченості у суспільстві; оцінка способів, якими соціальні інститути, включаючи школу, закріплюють дискримінацію й упередженість; отримання знань про інші культурні групи, їх внесок у суспільство, історію, ідеали, вірування; накопичення відповідного досвіду у школі. Другий рівень: оцінка і погодження; сприяння соціальній справедливості; сприяння розвитку почуттів єднання; прийняття культурного плюралізму; сприяння розвитку позитивної «Я-концепції»; звільнення від стереотипів; засвоєння основ полікультурної освіти; інтергрупове міжкультурне навчання. Третій рівень: впевненість і захист; проектування, реалізація й оцінка полікультурного досвіду; практичне і критичне ставлення до соціальної дійсності; дії задля позитивних соціальних змін; заохочення дискусій з расово-соціальних проблем; використання особистого досвіду при аналізі культурної дискримінації; активна участь у демократичному вирішенні проблем [8, р. 29]. На цьому етапі використовується співпраця та діалог як види толерантної взаємодії, практична і рефлексивна спрямованість, диференціація навчання, оптимальне поєднання традиційних та активних форм організації навчання, а також інтерактивні технології підготовки майбутніх учителів до виховання толерантності в учнів старшої школи. Мета змістово-процесуального етапу: сформувати уявлення та знання про культуру, різні шляхи її прояву та усвідомити важливість дослідження власного культурного походження; сформувати уявлення та знання про себе як представника соціуму, етносу, культури та вміння здійснювати самопізнання; сформувати уявлення та знання про полікультурний простір життєдіяльності, психологічні особливості представників різних культур; сформувати знання про прояви толерантності та інтолерантності в учнівському колективі; способи побудови толерантної взаємодії в умовах полікультурного освітнього простору; сформувати вміння із самовиховання толерантності та організації толерантної взаємодії; забезпечити знаннями про прояви толерантності та інтолерантності в класі та способах створення толерантного освітнього середовища; сформувати вміння зі створення толерантного освітнього середовища, а також планування, здійснення та аналізу виховання толерантності; забезпечити оволодіння майбутніми вчителями навчальними методиками та технологіями, які сприяють розумінню культури та її ролі у житті окремої людини і суспільства в цілому; оволодіти інтерактивними технологіями виховання толерантності в учнів старшої школи; ознайомити з труднощами та проблемами організації виховання толерантності в учнів старшої школи. Третій етап – діяльнісно-творчий. Цей етап вимагає організації суб'єкт-суб'єктних стосунків у процесі ділового співробітництва, інтеграції спільних зусиль школи і професійного педагогічного закладу в підготовці майбутніх учителів до виховання толерантності в учнів старшої школи, консультативної позиції викладача у процесі підготовки, практичної та рефлексивної спрямованості, проблемності навчання. На третьому етапі використовуються лише такі форми організації навчання, які створюють умови для інтенсифікації самостійної діяльності майбутніх учителів. До них перш за все відносяться педагогічна практика та науково-дослідна робота студентів. Студенти виконують завдання з організації толерантного освітнього середовища в умовах шкільного навчального закладу, самостійно планують та здійснюють практичну виховну роботу. Діяльнісно-творчий етап вимагає підготовленості майбутнього вчителя до цього виду діяльності, осмислення студентом особистої відповідальності за організовану ним роботу та можливих перспектив її подальшого розвитку. На відміну від попередніх етапів, тут акцентується увага на самостійній роботі студента, допомога викладача студентам мінімальна. На цьому етапі студенти виконують такі завдання: створюють толерантне освітнє середовище у школі під час проходження педагогічної практики;

проводять діагностику рівня толерантності учнів старшої школи та педагогічної толерантності вчителів на практиці позаурочної виховної роботи; аналізують досвід класних керівників у вирішенні проблеми виховання толерантності в учнів старшої школи (практика позаурочної виховної роботи); інтегрують знання з різних навчальних предметів у процес виховання толерантності в учнів старшої школи під час проведення педагогічної практики у школі; організовують практичну діяльність з виховання толерантності в учнів старшої школи в умовах навчального закладу; пишуть творчі роботи за певною тематикою; організовують позакласні заходи, конкурси за певною тематикою в шкільному навчальному закладі. Показником підготовки майбутнього вчителя до виховання толерантності в учнів старшої школи є його готовність до виконання навчально-виховної діяльності.

До перспективних напрямів досліджень у даній сфері можна віднести дослідження вже існуючих та розроблення новітніх методик з формування та розвитку педагогічної толерантності на всіх етапах освітнього процесу.

Список використаних джерел і літератури/References:

1. Баркасі В. В. Формування професійної компетентності в майбутніх учителів іноземних мов : дис... канд. пед. наук : 13.00.04 / Баркасі Вікторія Володимирівна. – О., 2004. – 171 с. / Barkasi V. V. *Formuvannya profesiinoi kompetentnosti v maibutnih uchiteliv inosemnuh mov (Formation of professional competence of future teachers of foreign languages)*, 2004, 171 p. [in Ukrainian].
2. Декларация принципов толерантности // Век толерантности: Научно-публицистический вестник. – М.: Изд-во МГУ, 2001. – 452 с. / З. Колесникова М. Е. Динамика представлений о себе участников совместной управленческой деятельности : автореф. дис. ... канд. психол. Наук / М. Е. Колесникова. – М., 1995. / *Declaraziya prinzipov tolerantnosti (The Declaration of Principles on Tolerance)*, 2001, 452 p. [in Russian].
3. Колесникова М. Е. Динамика представлений о себе участников совместной управленческой деятельности : автореф. дис. ... канд. психол. Наук / М. Е. Колесникова. – М., 1995. / *Kolesnikova M. E. Dinamika predstavleniy o sebe uchastnikov soumestnoy upravlencheskoy deyatelnosti (The dynamics is represented on a joint management activities)*, 1995. [in Russian].
4. Немов Р.С. Психология: учеб. для студ. высш. пед. учеб. завед.: В 3 кн. – 4-е изд. / Р.С. Немов. – М. : Гуманит. изд. центр «ВЛАДОС», 2001. – Кн. 1 : Общие основы психологии. – 688 с. / *Nemov R. S. Psihologiya (Psychology)*, 2001, 688 p. [in Russian].
5. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека/Карл Роджерс. – М. : Прогресс, 1994. – 480 с. / *Rodshers K. Vzglad na psihoterapiu. Stanovlenie cheloveka (Perspective on psychotherapy. The development of man)*, 1994, 480 p. [in Russian].
6. Тодорцева Ю.В. Педагогіка толерантності: Методичні рекомендації / Юлія Вікторівна Тодорцева. – Одеса : СВД Черкасов М.П., 2004. – 90 с. / *Todorseva U. V. Pedagogika tolerantnosti (Pedagogy of tolerance)*, 2004, 90 p. [in Ukrainian].
7. Baruth L. *Manning Multicultural Education* / L. Baruth. – Needham, 1992. – 173 p. / Baruth L. *Manning Multicultural Education*, 1992, 173 p. [in English].
8. Grant C. A. Multicultural teacher education Renewing the discussion: A response to Martin Haberman / C. Grant // *Journal of Teacher Education*. – 1983. – Vol. 34. – № 2. – P. 29–32.
9. Smith B. O. Teachers for the Real World / B. O. Smith, S. B. Cohen, A. A. Pearl. – Washington, D.C. : American Association of Colleges for Teacher education, 1969. – 15 p.
10. Sue D. Multicultural Counseling Competencies and Standards: A Call to the Profession / D. Sue // *Journal of Counseling and Development*. – 1992. – № 70 (2). – P. 477–486.

Дата надходження статті: «27» жовтня 2016 р.

Стаття прийнята до друку: «08» листопада 2016 р.

Рецензенти:

Єрмакова С. – доктор педагогічних наук, професор
Кадієвська І. – доктор філософських наук, професор

Огороднійчук Ірина – доцент кафедри філософії, політології, психології та права Одеської державної академії будівництва та архітектури, кандидат педагогічних наук, доцент, e-mail: ingmar75@mail.ru

Ohorodniichuk Iryna – assistant professor of philosophy, political science, psychology and law department of Odesa State Academy of Construction and Architecture, candidate of pedagogical sciences, assistant professor, e-mail: ingmar75@mail.ru

Цитуйте цю статтю як:

Огороднійчук І. Умови розвитку педагогічної толерантності в сучасній школі / Ірина Огороднійчук // Педагогічний дискурс. – 2016. – Вип. 21. – С. 119–123.

Cite this article as:

Ohorodniichuk I. The Conditions of Pedagogical Tolerance Development in Modern School, *Pedagogical Discourse*, 2016, Issue 21, pp. 119–123.